

The Origin of Diseases: A Key to the Art of Thai Traditional Medicine

Aumpol Bunpean¹, Pattama Chantarapon², Natta Choedchutirakul^{1,*}

¹Faculty of Public Health and Allied Health Sciences, Praboromarajchanok Institute, Nonthaburi 11000, Thailand, ²Songkhla Provincial Public Health Office, Songkhla 90000, Thailand.

Siriraj Medical Bulletin 2025;18(3):151-158.

ABSTRACT

Thai traditional medicine is an ancient medical science deeply rooted in the way of life, culture, and traditions of the Thai people. It represents a body of knowledge that reflects wisdom in health care with its own unique characteristics. Although modern medical technology has advanced rapidly, Thai traditional medicine has been preserved and developed to suit the times, allowing it to be effectively applied in current health care practices. One of the significant advancements in Thai traditional medicine is the development of an educational system, from undergraduate to doctoral levels. This higher education promotes the systematic transmission of knowledge about disease treatment and the creation of empirical evidence that supports Thai traditional medicine as a credible approach to health care. The core of Thai traditional medicine lies in understanding the foundations of knowledge, particularly the concept of sumuttathaan (origins or causes of disease). This concept analyzes the changes in the body's elements in relation to the environment, such as the day of birth, age, time, season, and geography, all of which influence disease occurrence. Thai traditional medicine explains these principles through ancient texts that pass down the wisdom of diagnosis and treatment. Understanding the interconnectedness of this knowledge allows Thai traditional medicine practitioners to provide appropriate care and advice for each patient through the integration of both theoretical and practical knowledge. Therefore, Thai traditional medicine is not only a science that treats diseases but also an art that creates balance in life. The connection between lifestyle and nature through the analysis of elements enables patients to restore their health sustainably and accurately, reflecting the depth and lasting value of Thai knowledge that remains relevant today.

Keywords: Sumuttathaan; hypothesis; elements; Thai traditional medicine

*Correspondence to: Natta Choedchutirakul

Email: natta.cho159@gmail.com

Received: 31 January 2025

Revised: 21 April 2025

Accepted: 1 May 2025

<https://dx.doi.org/10.33192/smb.v18i3.273426>

สมมุติฐานการเกิดโรค: ภูมิจำคัญแห่งศาสตร์การแพทย์แผนไทย

อำพล บุญเพียร¹, ปฐมา จันทพร², ณัฏฐา เชิดชูธีรกุล^{1*}

¹คณะสาธารณสุขศาสตร์และสหเวชศาสตร์ สถาบันพระบรมราชชนก กระทรวงสาธารณสุข นนทบุรี 11000 ประเทศไทย, ²สำนักงานสาธารณสุข สงขลา 90000 ประเทศไทย.

บทคัดย่อ

การแพทย์แผนไทยเป็นศาสตร์การแพทย์ดั้งเดิมที่หยั่งรากลึกในวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของคนไทย ถือเป็นองค์ความรู้ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพที่มีความเป็นเอกลักษณ์ และยังคงได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย จนสามารถประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพในปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ หนึ่งในความท้าทายที่สำคัญของการแพทย์แผนไทยคือการจัดการเรียนการสอนในรูปแบบระบบการศึกษา ตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก การศึกษาในระดับสูงนี้ได้ส่งเสริมการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการรักษาโรคอย่างมีระบบ รวมถึงการสร้างหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สนับสนุนแนวทางการดูแลสุขภาพด้วยแพทย์แผนไทยที่น่าเชื่อถือ หัวใจสำคัญของการแพทย์แผนไทยอยู่ที่การเข้าใจรากฐานขององค์ความรู้ โดยเฉพาะในเรื่องสมุติฐานหรือสาเหตุของโรค แนวคิดสมุติฐานนี้อาศัยการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของธาตุในร่างกายตามสภาพแวดล้อม เช่น วันที่เกิด อายุ เวลา ฤดูกาล และภูมิประเทศ ซึ่งมีผลต่อการเกิดโรค การแพทย์แผนไทยได้อธิบายหลักการดังกล่าวไว้ผ่านตำราคัมภีร์ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาในการวินิจฉัยและรักษาโรค การเข้าใจถึงความเชื่อมโยงขององค์ความรู้เหล่านี้จะทำให้แพทย์แผนไทยสามารถให้การรักษาและให้คำแนะนำที่เหมาะสมกับผู้ป่วยแต่ละคน ด้วยการบูรณาการองค์ความรู้ทั้งทางทฤษฎีและการปฏิบัติ การแพทย์แผนไทยจึงไม่เพียงแต่เป็นศาสตร์ที่รักษาโรค แต่ยังเป็นศิลป์ที่ช่วยสร้างสมดุลในชีวิต การเชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตกับธรรมชาติผ่านการวิเคราะห์ธาตุช่วยให้ผู้ป่วยมีโอกาสฟื้นฟูสุขภาพได้อย่างยั่งยืนและตรงจุด ซึ่งสะท้อนถึงความลึกซึ้งและความยั่งยืนขององค์ความรู้ไทยที่ยังคงมีคุณค่าในปัจจุบัน

คำสำคัญ: สมุติฐาน; ธาตุ; แพทย์แผนไทย

บทนำ

ในมุมมองของการแพทย์แผนไทย ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเจ็บป่วยมีรากฐานจากแนวคิดทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประการหลัก ประการที่หนึ่ง คือ ความเจ็บป่วยจากสิ่งเหนือธรรมชาติเชื่อกันว่าโรคบางชนิดเกิดจากการกระทำของภูติ ผี หรือปีศาจ ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและอยู่นอกเหนือการควบคุมของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ในบางคัมภีร์กล่าวถึง "อุปปาทิกะ" ซึ่งหมายถึงโรคที่เกิดขึ้นโดยไม่มีสาเหตุชัดเจน เช่น การเจ็บป่วยที่หาสาเหตุทางกายภาพไม่ได้ แนวคิดนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งลึกลับในธรรมชาติที่ไม่สามารถอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์ในยุคนั้นได้ ประการที่สอง คือ ความเจ็บป่วยจากพลังจักรวาล ซึ่งหมายถึง พลังงานของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว โดยอาจเห็นในบางคัมภีร์ที่ระบุว่าโรคมักกำเริบเมื่อน้ำขึ้น-น้ำลง และประการที่สาม คือ ความเชื่อว่าการเกิดโรคเจ็บป่วยจากธรรมชาติซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อหลักของแพทย์แผนไทยว่าการทำงานของร่างกายประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ลม และไฟ การเจ็บป่วยเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุในร่างกายเกิดขึ้น ซึ่งต้นเหตุของการเจ็บป่วยนั้นเรียกว่าสมุติฐาน^{1,2}

สมุติฐาน ความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ที่เกิด ที่ตั้ง เหตุ³ หรือที่รู้จักในความหมายว่า "ต้นเหตุแรกเริ่มของโรค ถือเป็นหัวใจสำคัญของการแพทย์แผนไทย เพราะการเข้าใจสมุติฐานของโรคช่วยให้การรักษากลายเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถนำผู้ป่วยกลับสู่สภาวะสมดุลได้ง่ายขึ้น แนวคิดนี้ได้รับการบันทึกไว้ในคัมภีร์แพทย์แผนไทยที่อธิบายถึงสาเหตุหลักของการเกิดโรคหลายประการ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ธาตุสมุติฐาน ที่อธิบายความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของธาตุทั้งสี่ในร่างกาย ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ การเสียสมดุลในธาตุใดธาตุหนึ่งอาจทำให้เกิดโรค อายุสมุติฐาน ที่อธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงของธาตุในร่างกายในช่วงวัยต่าง ๆ ฤดูสมุติฐาน ที่อธิบายถึงสภาพภูมิอากาศที่แปรเปลี่ยนไปส่งผลกระทบต่อธาตุในร่างกาย ซึ่งบางตำราอธิบายถึงธาตุเจ้าเรือนซึ่งคือผลกระทบจากภูมิอากาศเมื่อทารกเกิดออกมา กาลสมุติฐาน ที่อธิบายเกี่ยวกับเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปที่มีผลต่อธาตุในร่างกาย และประเทศสมุติฐาน ที่อธิบายเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและภูมิประเทศ ที่ส่งผลต่อการเจ็บป่วย แม้ว่าคัมภีร์แพทย์แผนไทยจะระบุถึงสมุติฐานเหล่านี้ไว้ แต่เนื้อหา

ส่วนใหญ่มักเขียนสั้นๆ และไม่ได้ขยายความในเชิงลึกมากนัก ทำให้การตีความสมมุขฐานในปัจจุบันต้องอาศัยความรู้และประสบการณ์ของผู้ประกอบวิชาชีพ รวมถึงการประยุกต์ใช้ร่วมกับข้อมูลทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์สมัยใหม่⁴

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบายและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดของสมมุขฐานในมุมมองการแพทย์แผนไทย เพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจถึงต้นเหตุของการเกิดโรคในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น การทำความเข้าใจสมมุขฐานช่วยให้แพทย์แผนไทยสามารถวิเคราะห์ปัญหาสุขภาพของผู้ป่วยได้อย่างลึกซึ้ง และนำไปสู่การวางแผนการรักษาที่เหมาะสม เช่น การใช้สมุนไพร การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม หรือการบำบัดด้วยวิธีการเฉพาะ การเน้นที่สาเหตุแทนการรักษาเฉพาะอาการยังช่วยลดโอกาสของการเกิดโรคซ้ำ การเข้าใจสมมุขฐานไม่เพียงช่วยเสริมสร้างสุขภาพของบุคคล แต่ยังส่งเสริมการพัฒนาศาสตร์การแพทย์แผนไทยในเชิงวิชาการและการประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพของประชาชน

1. สมมุขฐาน

คัมภีร์แพทย์แผนไทยได้จัดแบ่งสมมุขฐานของโรคออกเป็น 4 ประการ ได้แก่ ธาตุสมมุขฐาน คือ ความผิดปกติของธาตุทั้งสี่ในร่างกาย อุตสมมุขฐาน คือ ปังจี้จากสิ่งแวดล้อม อายุสมมุขฐาน คือ การเปลี่ยนแปลงตามช่วงวัยของชีวิต และ กาลสมมุขฐาน คือ ช่วงเวลาที่ส่งผลต่อสมดุลของร่างกาย อย่างไรก็ตาม หนังสือแพทย์แผนไทยบางเล่มยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า นอกเหนือจากสมมุขฐานหลักทั้ง 4 ประการนี้แล้ว ต้นเหตุของโรคยังอาจขึ้นอยู่กับ ธาตุเจ้าเรือน ของแต่ละบุคคล และในคัมภีร์ปฐมจินดาหังการกล่าวถึงประเทศสมมุขฐาน หรือสภาพภูมิประเทศที่บุคคลอาศัยอยู่ ซึ่งอาจมีผลต่อความสมดุลของร่างกาย ดังนั้นการพิจารณาสมมุขฐานจึงต้องครอบคลุมทั้งภายในและภายนอก เพื่อวางแผนการรักษาได้อย่างเหมาะสม⁵

2. ธาตุสมมุขฐาน

ธาตุสมมุขฐาน หรือที่ตั้งที่แรกเกิดของโรคจากธาตุในร่างกาย ซึ่งในทฤษฎีการแพทย์แผนไทยหมายถึง ธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ถือเป็นหัวใจหลักของการแพทย์แผนไทยเลยทีเดียวได้ เพราะถึงแม้ในมุมมองอื่น ๆ จะกล่าวถึง อายุสมมุขฐาน อุตสมมุขฐาน กาลสมมุขฐาน และประเทศสมมุขฐาน ก็จะกล่าวถึงว่าปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อธาตุให้เกิดความเจ็บป่วยอย่างไร ดังนั้นการเข้าใจถึงธรรมชาติของธาตุสมมุขฐาน จะนำไปสู่การเข้าใจในสมมุขฐานอื่น ๆ ต่อไป อีกทั้งยังช่วยให้แพทย์แผนไทยเข้าใจถึงกลไกการเกิดโรค และธรรมชาติของโรคได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างมากที่การศึกษาแพทย์แผนไทยจะต้องให้ความสำคัญในการถ่ายทอดความเข้าใจแก่ผู้เรียนให้มากที่สุด เพื่อต่อยอดในหัวข้ออื่น ๆ ต่อไป

2.1 ธาตุดิน

1) **ลักษณะ** ธาตุดินมีลักษณะแข็ง-อ่อน กล่าวคือ อาจจะเรียกอีกมุมหนึ่งก็คือมีความแข็งตั้งแต่ระดับมากจนถึงน้อย ยิ่งมีความแข็งน้อยเท่าไรก็มีความอ่อนมากเท่านั้นนั่นเอง โดยความแข็งหรืออ่อนนี้ไม่สามารถประเมินได้ด้วยตาเปล่า แต่สามารถรับรู้ได้เมื่อทำการสัมผัสเท่านั้น ดังนั้น การตรวจธาตุดินจึงต้องใช้การคลำเพื่อพิจารณาความแข็ง - อ่อนของธาตุดิน อาทิ การคลำกล้ามเนื้อ การสัมผัสความกระด้างของเส้นผม⁶

2) **หน้าที่** ช่วยให้ร่างกายเกิดรูปร่างสัณฐาน ลักษณะต่าง ๆ อาทิ เล็ก-ใหญ่ กลม-แบน⁶

3) **ส่วนประกอบ** ธาตุดินในร่างกายมี 20 อย่าง ประกอบไปด้วย^{1,6,7}

- เกศา หมายถึง ผมที่เกิดขึ้นบริเวณหนังหุ้มกะโหลกศีรษะ^{1,6,7}
- โลมา หมายถึง ขนที่เกิดขึ้นในหนังหุ้มร่างกาย
- นขา หมายถึง เล็บที่เกิดขึ้นปลายนิ้วมือ
- ทันตา หมายถึง ฟันที่เกิดขึ้นจากกระดูกคาง
- ตะโจ หมายถึง ผิวหนังที่ห่อหุ้มอยู่ทั่วร่างกาย
- มังสัง หมายถึง กล้ามเนื้อที่เกาะตามกระดูก
- นหารู หมายถึง เส้นเอ็นที่รัดกระดูก
- อัญฐิ หมายถึง กระดูกที่เป็นโครงสร้างร่างกาย
- อัญฐิมิถุขัง หมายถึง เยื่อที่อยู่ในกระดูก
- กิโถมกัง หมายถึง ฟังผัด
- ทหยัง หมายถึง หัวใจ
- ยกนัง หมายถึง ดับที่ตั้งอยู่ด้านขวาของหว่างนมทั้ง 2 ข้าง
- ปับผาสัง หมายถึง ปอดที่ห้องอยู่เหนือหัวใจและตับ
- วักกัง หมายถึง ม้ามที่ตั้งอยู่บริเวณท้องข้างซ้าย
- ปิทกัง หมายถึง ไต
- อันตัง หมายถึง กระเพาะอาหารและลำไส้ใหญ่
- อันตคุนัง หมายถึง ลำไส้เล็ก
- อุทริยง หมายถึง อาหารใหม่ ที่รับประทานเข้าไป
- กริสัง หมายถึง อาหารเก่า ที่ผ่านกระบวนการย่อยแล้ว
- มัตถเก มัตถลุงคัง หมายถึง มันสมองที่อยู่ภายในกะโหลกศีรษะ

โดยสำหรับธาตุดินนี้จะมีความคลุมเครือที่แตกต่างกันไปในบางตำรา อยู่ 2 ประเด็นคือ ประเด็นการตีความหมายของ ปิทกัง และวักกัง ซึ่งโดยส่วนมากตามคัมภีร์แพทย์แผนไทยจะอธิบายไว้ว่า ปิทกังหมายถึงไต ส่วนวักกังหมายถึงม้าม แต่ก็มีบางส่วนที่อธิบายไว้ว่า ปิทกังหมายถึงม้าม ส่วนวักกังหมายถึงไต⁶ แต่ถึงอย่างไรก็ตามในทางวิชาการพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยได้ให้ความหมายไว้ว่า ปิทกังหมายถึงไต ส่วนวักกังหมายถึงม้าม⁸ และประเด็นการตีความอันตังและอันตคุนัง ซึ่งโดยส่วนมาก จะมีการอธิบายไว้ว่า อันตัง คือลำไส้ใหญ่ ส่วนอันตคุนังคือลำไส้เล็ก ตาม

การแพทย์แผนปัจจุบัน แต่ก็มีบางส่วนอธิบายไว้ว่า อันตังนับตั้งแต่ คอจนถึงทวาร ส่วนอันตุงนั้นเป็นกล้ามเนื้อที่มัดพันรอบลำไส้ไว้ ดังนั้นจึงควรพิจารณาข้อแตกต่างนี้อย่างรอบคอบเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง

4) การเจ็บป่วย การแปรเปลี่ยนจนเกิดความผิดปกติของธาตุดินนั้น ตามคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัย ได้ระบุไว้ว่า อาศัยตัวคุมธาตุได้แก่

- หทัยยัง หมายถึง หัวใจเพราะการเต้นของหัวใจที่สูงผิดปกติไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย หากทำได้ไม่สมบูรณ์ ก็จะทำให้เนื้อเยื่อต่าง ๆ ของร่างกายไม่ได้รับสารอาหาร และพลังงานเกิดปัญหาการเจ็บป่วยตามมาได้
- อุทริยะ หมายถึง อาหารใหม่ ซึ่งรวมถึง อากาศ น้ำ แสง เสียง หรือสิ่งอื่นใดที่ร่างกายรับเข้าไปสู่ร่างกาย หากรับไปไม่ดี ก็ย่อมเกิดโรคได้
- กรีสะ หมายถึง อาหารเก่าซึ่งเป็นของเสียที่เกิดจากกระบวนการย่อยอาหาร หากของเสียสะสมในร่างกายมากเกินไปก็ทำให้เกิดโรคได้ และลักษณะของกรีสที่ออกมาสามารถช่วยบ่งบอกสุขภาพความสมดุลของธาตุในร่างกายได้

2.2 ธาตุน้ำ

1) ลักษณะ ธาตุน้ำมีลักษณะไหล - เกาะกุม กล่าวคือ หากมีธาตุน้ำมากขึ้นจะมีผลทำให้เกิดการไหล หากมีธาตุน้ำน้อยพอประมาณจะทำให้เกิดการเกาะกุมเกิดขึ้น ตัวอย่าง หากเอาแป้งข้าวเจ้ามาคลุกเคล้ากับน้ำพอประมาณที่เหมาะสมเราก็จะสามารถปั้นแป้งเป็นรูปร่างต่าง ๆ ได้โดยง่าย นั่นคืออิทธิพลของการเกาะกุมของน้ำ แต่หากเราใส่น้ำในปริมาณมากก็จะทำให้กลายเป็นน้ำแข็งซึ่งไม่ได้เกาะตัวกัน นั่นคืออิทธิพลของการไหลของธาตุน้ำนั่นเอง โดยความไหล-เกาะกumnั่น ไม่สามารถประเมินได้ด้วยตาเปล่า และไม่สามารถประเมินได้ด้วยการสัมผัส แต่รับรู้ได้ด้วยความรู้สึก (ใจ) ดังนั้นอาการตรวจธาตุน้ำจึงต้องใช้การซักถามเป็นหลัก เพื่อพิจารณาการไหลการเกาะกุมของธาตุน้ำ อาทิ การสอบถามว่า รู้สึกอย่างไรเมื่อทำการเคลื่อนไหว รู้สึกติดขัดอย่างไร⁶

2) หน้าที่ ในกรณีที่มีย่อยเหมาะสมจะช่วยให้เกิดรูปร่างที่เกิดขึ้นมานั้นยึดติดกันด้วยแรงเกาะกุม และช่วยหล่อเลี้ยงความชุ่มชื้นให้ร่างกาย⁶

3) ส่วนประกอบ ธาตุน้ำในร่างกายมี 12 อย่าง ประกอบไปด้วย^{1,6,7}

- ปิตตัง หมายถึง น้ำดี
- เสมหัง หมายถึง เสมอ
- บุพโพ หมายถึง น้ำหนอง ที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดบาดแผล
- โลหิตตัง หมายถึง น้ำเลือด ที่สูบฉีดไปทั่วร่างกาย
- เสโท หมายถึง น้ำเหลืองที่อยู่ตามรูขุมขน

- อัสนุ หมายถึง น้ำตา ที่ซึ่งอยู่ในกระบอกตา
- เมโท หมายถึง มันทัน ที่แผ่ไปทั่วร่างกาย
- วสา หมายถึง มันทเลว ที่อาศัยอยู่ตามผิวหนัง
- เชโฟ หมายถึง น้ำลาย จากกระพุ้งแก้มทั้งสองข้าง
- สิงฆานิกา หมายถึง น้ำมูก ที่อาศัยอยู่ในช่องจมูก
- ลลิกา หมายถึง น้ำไขข้อ ที่หล่อเลี้ยงข้อต่อต่าง ๆ
- มุตตัง หมายถึง น้ำปัสสาวะในกระเพาะปัสสาวะ

4) การเจ็บป่วย การแปรเปลี่ยนจนเกิดความผิดปกติของธาตุน้ำ ตามคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัย ได้ระบุไว้ว่า อาศัยตัวคุมธาตุได้แก่

- คอเสมหะ หมายถึง ธาตุน้ำที่ใช้อยู่ในร่างกาย ซึ่งครอบคลุมถึง โลหิตตัง วสา เมโท ลลิกา
- อุระเสมหะ หมายถึง ธาตุน้ำ ที่ขับออกจากร่างกาย ซึ่งครอบคลุมถึง ปิตตัง อัสนุ เสมหัง เชโฟ
- คูณเสมหะ หมายถึง ของเสียที่ขับออกจากร่างกาย ซึ่งครอบคลุมถึง บุพโพ เสโท สิงฆานิกา มุตตัง

2.3 ธาตุลม

1) ลักษณะ ธาตุลมมีลักษณะไหว-เคร่งตึง กล่าวคือ ธาตุลมนั้นจะมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา หากเคลื่อนไหวน้อยก็จะทำให้เกิดภาวะของการเคลื่อนไหวสั้น ๆ หรือที่เรียกว่าเคร่งตึงนั่นเอง ตัวอย่างการที่เราสัมผัสการเคลื่อนไหวของลมในอากาศนั้นหมายถึงอิทธิพลการเคลื่อนไหวนั้นมีมาก แต่หากเราเอาลมนั้นเป่าเข้าไปในลูกโป่งแล้วมัดปิด ก็พบว่าลูกโป่งสามารถพองขึ้นทรงรูปอยู่ได้ ลักษณะนี้เรียกว่าเคร่งตึง แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่เคลื่อนไหว แต่การเคลื่อนไหวนั้นลมจะมีการเคลื่อนไหวไปมาภายในลูกโป่งแต่ไม่ได้มีกำลังมากพอที่จะทำให้ลูกโป่งเปลี่ยนรูปร่างเป็นการเคลื่อนไหวสั้นๆ แต่หากเมื่อไหร่เราเปิดรูที่มัดปิดไหว ลมก็จะสามารถออกมาได้ตลอดเวลาเพราะการเคลื่อนไหวที่มีอยู่นั่นเอง ดังนั้นการตรวจธาตุลมจึงต้องอาศัยทั้งการสังเกตเพื่อดูการเคลื่อนไหว และใช้การคลำเพื่อประเมินความเคร่งตึง อาทิ การดูการเคลื่อนไหวของข้อต่อ การคลำเพื่อดูความเคร่งตึงของกล้ามเนื้อ⁶

2) หน้าที่ ช่วยให้เกิดการเคลื่อนไหวของร่างกาย⁶

3) ส่วนประกอบ ธาตุลมในร่างกายมี 6 อย่าง ประกอบไปด้วย

- อุทังคมาวาตา หมายถึง ลมพัดจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน
- โอโคมาวาตา หมายถึง ลมพัดจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง
- โภฏฐาสยาวาตา หมายถึง ลมพัดในกระเพาะอาหารและลำไส้
- กุจฉิสยาวาตา หมายถึง ลมพัดอยู่ในท้องนอกลำไส้
- อังคัมคานุสราวาตา หมายถึง ลมพัดทั่วร่างกาย
- อัสนาสะปัสสาสะวาตา หมายถึง ลมสำหรับหายใจเข้าออก

4) การเจ็บป่วย การแปรเปลี่ยนจนเกิดความผิดปกติของธาตุลม ตามคัมภีร์สมุทฐานวินิจัย ได้ระบุไว้ว่า อาศัยตัวคุมธาตุได้แก่

- หทัยวาท หมายถึง ระบบการควบคุมการทำงานของอารมณ์และจิตใจ ซึ่งมักจะแสดงออกมาด้วยการปรับการเต้นของหัวใจ⁹
- สัตถกวาท หมายถึง ระบบที่ช่วยตอบสนอง ที่ควบคุมการเคลื่อนไหวและการทำงานของอวัยวะภายใน มีลักษณะปวดเจ็บเพื่อตอบสนองต่ออันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นกับร่างกาย เพื่อให้สามารถหลีกเลี่ยงความเสียหายที่จะเกิดตามมาได้ ตัวอย่าง การเจ็บปวดจากของมีคมที่แทง ไพลูก การอาเจียน การไอ การถ่ายท้อง เป็นต้น¹⁰
- สุมนา หมายถึง ระบบอำนาจจิตใจในการควบคุมการทำงานของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิด การเคลื่อนไหว¹⁰

2.4 ธาตุไฟ

1) ลักษณะ ธาตุไฟมีลักษณะร้อน-เย็น อาจจะเรียกอีกมุมหนึ่งก็คือมีความร้อนมากจนถึงร้อนน้อย ยิ่งมีความร้อนน้อยลงเท่าไรก็คือความเย็นมากเท่านั้นเอง โดยความรู้สึกร้อน - เย็น ไม่สามารถประเมินได้ด้วยตาเปล่า แต่สามารถรับรู้ได้เมื่อทำการสัมผัสเท่านั้น ดังนั้นการตรวจธาตุไฟจะต้องอาศัยการสัมผัส เพื่อพิจารณาความเย็น - ร้อน ของธาตุไฟ อาทิ การสัมผัสหน้าผากเพื่อวัดความร้อน การคลำบริเวณที่มีอาการอักเสบเพื่อดูความร้อน⁶

2) หน้าที่ ช่วยให้เกิดความละเอียด นุ่มนวล⁶

3) ส่วนประกอบ ธาตุไฟในร่างกายมี 4 อย่าง ประกอบไปด้วย^{1,6,7}

- สันตปัคคี หมายถึง ไฟทำให้ร่างกายอบอุ่น
- ปริทัยคัคคี หมายถึง ไฟทำให้ร่างกายร้อนระส่ำระสาย
- ชิรณคัคคี หมายถึง ไฟทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้ง ทрудโทรม
- ปริณามคัคคี หมายถึง ไฟย่อยอาหาร

4) การเจ็บป่วย การแปรเปลี่ยนจนเกิดความผิดปกติของธาตุน้ำ ตามคัมภีร์สมุทฐานวินิจัย ได้ระบุไว้ว่า อาศัยตัวคุมธาตุได้แก่

- พัทธะปัตตะ หมายถึง น้ำดีในฝักที่ถูกผลิตขึ้นจากต่อมต่าง ๆ ของร่างกาย มีส่วนเกี่ยวข้องกับความร้อนและพลังงานของร่างกาย อาทิ เอมไซม์ย่อยอาหารประเภทต่าง ๆ ฮอโมนที่มีผลต่อความร้อนในร่างกาย กระบวนการเผาผลาญต่าง ๆ
- อพัทธะปัตตะ หมายถึง น้ำดีนอกฝักที่ถูกผลิตขึ้นจากที่อื่นที่มีไขต่อมในร่างกาย รวมถึงสารอาหาร วิตามินต่าง ๆ ที่รับเข้ามาสู่ร่างกาย
- กำเดา หมายถึง เปลวของความร้อน หรือความร้อนในร่างกายที่เกิดจากกระบวนการย่อยสลายสารอาหารแล้วเกิดพลังงานในระดับเซลล์

โดยในสภาวะปกติ ธาตุทั้ง 4 จะทำงานอยู่ด้วยความสมดุลตามธรรมชาติของอวัยวะนั้น ๆ แต่เมื่อมีสิ่งกระทบอื่นใด ที่ก่อให้เกิดการแปรเปลี่ยนของธาตุก็จะมีผลทำให้คุณลักษณะของธาตุเปลี่ยนไป โดยความสัมพันธ์ของธาตุอาจจัดได้เป็น 2 ลักษณะคือ คู่ธาตุ และ ศัตรูธาตุ โดยคู่ธาตุได้แก่ ดินกับน้ำ ไฟกับลม และศัตรูธาตุได้แก่ ดินกับลม และไฟกับน้ำ⁶ แต่โดยหลัก ๆ แล้วธาตุที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา หรือที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วยก็คือ ธาตุ น้ำ ลม และไฟ ที่อาศัยอยู่บนธาตุดิน ทำให้การทำงานทั้ง 3 ธาตุต้องทำงานอย่างสอดคล้องกัน มีผลกระทบซึ่งกันและกันในลักษณะแบบลูกโซ่ สามารถทำนายผลกระทบได้ตามลักษณะของธาตุดังต่อไปนี้⁹

- ธาตุไฟร้อนขึ้น (กำเริบ) – ธาตุลมเคลื่อนไหวมากขึ้น (กำเริบ) – น้ำเกาะกุ่มเพิ่มขึ้น (หย่อน)
- ธาตุไฟเย็นขึ้น (หย่อน) – ธาตุลมเคร่งตึงมากขึ้น (หย่อน) – ธาตุน้ำไหลเพิ่มขึ้น (กำเริบ)
- ธาตุลมเคลื่อนไหวมากขึ้น (กำเริบ) – น้ำเกาะกุ่มเพิ่มขึ้น (หย่อน) – ธาตุไฟร้อนขึ้น (กำเริบ)
- ธาตุลมเคร่งตึงมากขึ้น (หย่อน) – ธาตุน้ำไหลเพิ่มขึ้น (กำเริบ) – ธาตุไฟเย็นขึ้น (หย่อน)
- น้ำเกาะกุ่มเพิ่มขึ้น (หย่อน) – ธาตุไฟร้อนขึ้น (กำเริบ) – ธาตุลมเคลื่อนไหวมากขึ้น (กำเริบ)
- ธาตุน้ำไหลเพิ่มขึ้น (กำเริบ) – ธาตุไฟเย็นขึ้น (หย่อน) – ธาตุลมเคร่งตึงมากขึ้น (หย่อน)

3. ธาตุเจ้าเรือน

3.1 เพศกำเนิด

สำหรับในทางการแพทย์แผนไทยได้มีการระบุเกี่ยวกับเพศไว้ในคัมภีร์ปฐมจินดาว่ามีการไหลเวียนของโลหิตในร่างกายต่างกัน ตั้งแต่เริ่มอยู่ในท้อง ซึ่งมีผลต่อธาตุเจ้าเรือน ดังนี้

เพศหญิง การไหลเวียนของโลหิตจะมีลักษณะหมุนไปทางด้านซ้าย ซึ่งเป็นทิศทางเดียวกับเส้นอิทาที่เกี่ยวข้องกับความเย็น ดังนั้นร่างกายของเพศหญิงอาจเกิดจากการสะสมของความเย็นได้ง่าย^{1,11}

เพศชาย การไหลเวียนของโลหิตจะมีลักษณะหมุนไปทางด้านขวา ซึ่งเป็นทิศทางเดียวกับเส้นปิงคลาที่เกี่ยวข้องกับความร้อน ดังนั้นร่างกายของผู้ชายอาจมีความร้อนสะสมได้ง่าย^{1,11}

3.2 วันเดือนปีเกิด

สำหรับการแพทย์แผนไทยวันเดือนปีเกิดสามารถบ่งบอกธาตุเจ้าเรือนได้ เพราะเวลาที่เกิดร่างกายจะต้องปรับตัวเพื่อให้คุ้นชินกับสภาพอากาศในช่วงที่เกิดมาจึงมีอิทธิพลกระทบต่อธาตุในร่างกาย มีการทำงานในลักษณะที่แตกต่างกัน ซึ่งมักมีอิทธิพลต่อสุขภาพ ดังต่อไปนี้

ผู้ที่เกิดช่วงประมาณเดือนเมษายน - มิถุนายน มักเกิดมาเจอกับสภาพภูมิอากาศที่เย็นและชื้น ซึ่งทำให้การเคลื่อนไหวของลมชื้นไม่สะดวกจากกำลังที่อ่อนลงเพราะอิทธิพลของความเย็นและความยากลำบากในการเคลื่อนไหวจากอิทธิพลของความชื้น จึงพยายามปรับตัวโดยเพิ่มลมในร่างกาย ทำให้ผู้ที่เกิดมาในช่วงนี้มีธาตุเจ้าเรือนเป็นธาตุลมในร่างกายเด่น เนื้อเยื่อในร่างกายจึงมีลักษณะเคลื่อนไหวและเคร่งตึงมาก การเจ็บป่วยจึงมักเกิดจากธาตุลมที่ไม่สมดุล¹²

ผู้ที่เกิดช่วงประมาณเดือนมกราคม - มีนาคม มักเกิดมาเจอกับสภาพภูมิอากาศที่ร้อน แห้ง ซึ่งทำให้ร่างกายมีการปรับเปลี่ยนอุณหภูมิได้ง่าย จึงพยายามปรับตัวเพื่อคงสมดุลความร้อนและการเผาผลาญในร่างกายให้เหมาะสม ทำให้ผู้ที่เกิดมาในช่วงนี้นั้นมีธาตุเจ้าเรือนเป็นธาตุไฟในร่างกายเด่น จึงมักมีระบบเผาผลาญและการระบายความร้อนที่รวดเร็ว การเจ็บป่วยจึงมักเกิดจากธาตุไฟที่ไม่สมดุล¹²

ผู้ที่เกิดช่วงประมาณเดือนตุลาคม - ธันวาคม มักเกิดมาเจอกับสภาพภูมิอากาศที่แปรปรวนไม่คงที่ อากาศเริ่มเปลี่ยนจากอากาศที่มีความเย็นจัดเข้าสู่อากาศที่มีความร้อนจัด ร่างกายจึงพยายามสร้างเกราะในการปกป้องร่างกายของตนเอง ทำให้ผู้ที่เกิดมาในช่วงนี้นั้นมีธาตุเจ้าเรือนเป็นธาตุดินในร่างกายเด่น เนื้อเยื่อในร่างกายจึงมักมีลักษณะเด่นเกี่ยวกับการแข็งตัว-อ่อนตัวของโครงสร้างร่างกายเป็นส่วนใหญ่ การเจ็บป่วยจึงมักเกิดจากธาตุดินที่ไม่สมดุล¹²

ผู้ที่เกิดช่วงประมาณเดือนกรกฎาคม - กันยายน มักเกิดมาเจอกับสภาพภูมิอากาศที่เย็นและแห้ง จากความเย็นและแห้งทำให้ร่างกายสูญเสียน้ำออกไป จึงพยายามปรับตัวเพื่อคงรักษาความชุ่มชื้นในกายไว้ ทำให้ผู้ที่เกิดมาในช่วงนี้นั้นมีธาตุเจ้าเรือนเป็นธาตุน้ำในร่างกายเด่น เนื้อเยื่อในร่างกายจึงมักมีลักษณะเด่นเกี่ยวกับการไหลและเกาะกุม การเจ็บป่วยจึงมักเกิดจากธาตุน้ำที่ไม่สมดุล¹²

4. อายุสมุฏฐาน

ในแต่ละช่วงอายุ ร่างกายมีการปรับเปลี่ยนไปซึ่งผลกระทบต่อการทำงานของธาตุในร่างกาย จึงมักจะเกิดความเจ็บป่วยที่แตกต่างกัน ทางแพทย์แผนไทยจึงถือว่าเป็นธาตุประจำเจ้าเรือนของอายุนั้น ๆ ซึ่งสามารถแบ่งตามคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัย ดังต่อไปนี้

4.1 อายุ 0 - 16 ปี

ระบบการเจริญเติบโตยังพัฒนาไม่เต็มที่ เนื้อเยื่อยังไม่แข็งแรง การไหลเวียนยังไม่ดี ทำให้น้ำคั่งค้างในเนื้อเยื่อได้ง่าย เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยจึงมักแสดงออกมาที่ธาตุน้ำก่อน หรือการเจ็บป่วยมักเกิดขึ้นที่ธาตุน้ำ จึงถือว่าในช่วงอายุนี้อาตุน้ำเป็นธาตุเจ้าเรือนหลัก

4.2 อายุ 16 - 30 ปี

เป็นช่วงวัยเจริญเติบโต ระบบเผาผลาญทำงานอย่างเต็มที่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาการอย่างรวดเร็ว ธาตุไฟในร่างกายจึงทำงานหนักมากกว่าธาตุอื่น ๆ จึงมักมีอาการเจ็บป่วยจากความร้อนที่เสียสมดุล จึงถือว่าในช่วงอายุนี้อาตุไฟเป็นธาตุเจ้าเรือนหลัก

4.3 อายุ 30 ปีขึ้นไป

เป็นช่วงวัยที่ระบบการไหลเวียน ระบบประสาทเริ่มเสื่อมถอย การเคลื่อนไหวเป็นไปได้น้อยหรือค่อนข้างจำกัด จึงมักมีอาการเจ็บป่วยจากธาตุลมที่เสียสมดุล จึงถือว่าในช่วงอายุนี้อาตุลมเป็นธาตุเจ้าเรือนหลัก^{1,13}

5. กาลสมุฏฐาน

ในช่วงระยะเวลา 1 วันของโลกมีการได้รับอิทธิพลโดยตรงคือความร้อนจากพระอาทิตย์ ซึ่งโลกมนุษย์รวมถึงร่างกายก็ย่อมได้รับอิทธิพลจากความร้อนความเย็นนั้นเป็นปกติ ซึ่งมีผลต่อธาตุไฟในร่างกาย และย่อมส่งผลกระทบต่อธาตุ เป็นผลทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่การทำงานของธาตุในร่างกายไม่สอดคล้องกับเวลาที่แปรเปลี่ยนไป เมื่อพิจารณาจากความร้อนที่กระทบมาจากดวงอาทิตย์ สามารถอธิบายความสอดคล้องกับช่วงเวลาได้ดังต่อไปนี้

5.1 เวลา 10.00 - 14.00 นาฬิกา

เป็นช่วงเวลาที่พระอาทิตย์อยู่ตรงกลางท้องฟ้ามากที่สุด ทำให้สามารถส่งอิทธิพลกับร่างกายได้โดยตรงและมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาอื่นๆ ความร้อนที่ถูกส่งผ่านมายังร่างกายนี้เอง ส่งผลให้การทำงานของธาตุไฟในการปรับสมดุล ระบายและเผาผลาญ เมื่อเกิดการเจ็บป่วยในช่วงเวลานี้จึงมักแสดงพยาธิสภาพออกมาในธาตุไฟ หรือการเจ็บป่วยในช่วงเวลานี้ก็อาจได้รับอิทธิพลของธาตุไฟเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงถือกันว่าช่วงเวลานี้เป็นสมุฏฐานของธาตุไฟ^{1,7,14}

5.2 เวลา 14.00 - 18.00 นาฬิกา

เป็นช่วงเวลาที่พระอาทิตย์เริ่มคล้อยลงไปฝั่งตะวันตก ทำให้ร่างกายรับความร้อนลดลง แต่ความร้อนที่กระทบในช่วงเวลาที่ผ่านมานั้นคงอยู่ ร่างกายจึงพยายามระบายและขับความร้อนออก มีผลทำให้ธาตุของความร้อนของธาตุลมทำงานในลักษณะการเคลื่อนไหวระบายออกจากร่างกายมากที่สุดในช่วงนี้ อาการเจ็บป่วยในช่วงนี้จึงมักจะเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุลม หรือหากเกิดความเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาที่ธาตุลม เป็นเหตุให้ถือว่าช่วงเวลานี้เป็นสมุฏฐานของธาตุลม^{1,7,14}

5.3 เวลา 18.00 - 22.00 นาฬิกา

เป็นช่วงเวลาที่พระอาทิตย์อยู่ในมุมพื้นขอบโลกไปแล้ว อิทธิพลของการระบายความร้อนในช่วงกาลเวลาที่ผ่านมาเป็นแรงทำให้เกิดการไหลของธาตุน้ำ คุณลักษณะของการไหลของน้ำจึงแสดงอย่างเด่นชัดมากในช่วงนี้ อาการเจ็บป่วยในช่วงเวลานี้จึงมักเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุน้ำ หรือหากเกิดความเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาที่ธาตุน้ำ เป็นเหตุให้ถือว่าช่วงเวลานี้เป็นสมมุติฐานของธาตุน้ำ^{1,7,14}

5.4 เวลา 22.00 - 02.00 นาฬิกา

เป็นช่วงเวลาที่พระอาทิตย์อยู่ในมุมที่ไกลจากตัวเรามากที่สุดเมื่อเทียบกับช่วงเวลาอื่น ๆ จึงเป็นช่วงที่ร่างกายหยุดระบบการเผาผลาญปรับเปลี่ยนมาเป็นระบบในการซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอได้มีการพัก หลับไหลในช่วงเวลาดังกล่าว การเจ็บป่วยในช่วงนี้จึงมักเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุไฟในการซ่อมสร้างเนื้อเยื่อ หรือฟื้นฟูร่างกาย หรือหากเกิดความเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาที่ธาตุไฟ เป็นเหตุให้ถือว่าช่วงเวลานี้เป็นสมมุติฐานของธาตุไฟ^{1,7,14}

5.5 เวลา 02.00 - 06.00 นาฬิกา

เป็นช่วงเวลาที่ได้รับอิทธิพลจากความเย็นในช่วงกาลเวลาที่ผ่านมา ประกอบกับส่วนมากจะนอนหลับพักผ่อนกัน ส่งผลทำให้ร่างกายไม่ได้เคลื่อนไหวติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ระบบการเผาผลาญก็ลดลง ทำให้ธาตุลมมีลักษณะของการเคร่งตึงเพิ่มมากขึ้น การเจ็บป่วยในช่วงนี้จึงมักเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุลม หรือหากเกิดความเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาที่ธาตุลม เป็นเหตุให้ถือว่าช่วงเวลานี้เป็นสมมุติฐานของธาตุลม^{1,7,14}

5.6 เวลา 6.00 - 10.00 นาฬิกา

เป็นช่วงเวลาที่ต่อมากจากอิทธิพลของความเคร่งตึงของธาตุลมทำให้การไหลของน้ำลดลง จึงเริ่มเกาะกวมตามส่วนต่าง ๆ ของเนื้อเยื่อ จากการไม่ได้เคลื่อนไหวมาหลายชั่วโมงติดต่อกัน ภาวะการเกาะกวมของธาตุน้ำนี้เองมีผลทำให้การเจ็บป่วยในช่วงนี้จึงมักเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุน้ำ หรือหากเกิดความเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาที่ธาตุน้ำ เป็นเหตุให้ถือว่าช่วงเวลานี้เป็นสมมุติฐานของธาตุน้ำ^{1,7,14}

6. อุตสุมฐาน

ในช่วงระยะเวลา 1 ปีของการหมุนตัวของโลกรอบดวงอาทิตย์ มีผลทำให้ระยะห่างของโลกกับดวงอาทิตย์กับโลกมีการเปลี่ยนแปลงไปตามวงโคจร ซึ่งมีผลทำให้สภาพภูมิอากาศของโลกเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลต่อธาตุในร่างกาย คัมภีร์สมุติฐานวินิจัยจึงแบ่งฤดูไว้อย่างง่าย 3 ฤดู ดังต่อไปนี้

6.1 ฤดูร้อน

สภาพภูมิอากาศในช่วงนี้ถือว่ามีความแห้งและร้อนมาก เพราะเป็นช่วงที่โลกเราโคจรใกล้ดวงอาทิตย์มากที่สุด ร่างกายจึงได้รับอิทธิพลของความร้อนจากดวงอาทิตย์โดยตรงมากที่สุด จึงเกิดการสะสมความร้อนตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้ง่าย มีการเผาผลาญเพิ่มขึ้น ระบายความร้อนเพิ่มขึ้นธาตุไฟจึงทำงานอย่างหนักการเจ็บป่วยในช่วงฤดูนี้จึงมักเกิดจากธาตุไฟเป็นเหตุ หรือหากเกิดการเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาทางธาตุไฟ ถือว่าฤดูนี้มีสมมุติฐานเป็นธาตุไฟ^{1,14}

6.2 ฤดูฝน

สภาพภูมิอากาศในช่วงนี้ถือว่ามีความเย็นและชื้นมาก เมื่อร่างกายได้รับอิทธิพลของไอน้ำที่มีความเย็นและความชื้นสูง ทำให้การเคลื่อนไหวของธาตุลมเป็นไปด้วยความยากลำบากจากอิทธิพลของความชื้น และกำลังของธาตุไฟที่ลดลงจากความเย็น ธาตุลมจึงทำงานอย่างหนักในการปรับให้เกิดความสมดุลจากผลกระทบดังกล่าว การเจ็บป่วยในช่วงฤดูนี้จึงมักเกิดจากธาตุลมเป็นเหตุ หรือหากเกิดการเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาทางธาตุลม ถือว่าฤดูนี้มีสมมุติฐานเป็นธาตุลม^{1,14}

6.3 ฤดูหนาว

สภาพภูมิอากาศในช่วงนี้ถือว่ามีความเย็นและแห้งมาก เมื่อร่างกายได้รับอิทธิพลของความแห้งและเย็น จากอากาศ มีผลทำให้น้ำในร่างกายเกาะกวมกันง่ายขึ้น ธาตุน้ำจึงต้องทำงานอย่างหนักในการไหลไปยังส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในการปรับให้เกิดความสมดุลจากผลกระทบดังกล่าว การเจ็บป่วยในช่วงฤดูนี้จึงมักเกิดจากธาตุน้ำเป็นเหตุ หรือหากเกิดการเจ็บป่วยก็มักจะแสดงออกมาทางธาตุน้ำ ถือว่าฤดูนี้มีสมมุติฐานเป็นธาตุน้ำ^{1,14}

7. ประเทศสมุติฐาน

7.1 ภูมิประเทศสูง

จากภูมิประเทศที่อยู่สูงเป็นผลทำให้เกิดความกดดันภายในร่างกาย เมื่ออากาศเปลี่ยนแปลงจึงมักเกิดความเย็นที่สูงหรือความร้อนที่สูง ทำให้ร่างกายต้องทำงานอย่างหนักในการปรับสมดุลของธาตุไฟ จึงมักมีอาการเจ็บป่วยจากธาตุไฟได้ง่าย ทั้งการทำงานที่มากเกินไป การทำงานที่น้อยเกินไป¹³

7.2 ภูมิประเทศน้ำกรวดทราย

จากภูมิประเทศที่มีความแห้งแล้ง ทำให้ร่างกายอยู่ในสภาวะที่สูญเสียน้ำออกจากร่างกายอยู่เสมอ มีผลทำให้ธาตุน้ำในร่างกายลดลง จึงเกิดการเกาะกวมเพิ่มมากขึ้น ทำให้ร่างกายต้องทำงานอย่างหนักในการปรับสมดุลการไหลของธาตุน้ำ จึงมักมีอาการ

เจ็บป่วยจากธาตุน้ำได้ง่าย ทั้งการทำงานที่มากเกินไป การทำงานที่น้อยเกินไป¹³

7.3 ภูมิประเทศน้ำฝนเปือกตม

จากภูมิประเทศที่มีความชื้นและแฉะเย็น ทำให้ร่างกายอยู่ในสภาวะที่เคลื่อนไหวลำบาก มีผลทำให้ธาตุลมเคร่งตึงมากขึ้น ทำให้ร่างกายต้องทำงานอย่างหนักในการปรับสมดุลของการเคลื่อนไหวของลม จึงมักมีอาการเจ็บป่วยจากธาตุน้ำได้ง่าย ทั้งการทำงานที่มากเกินไป การทำงานที่น้อยเกินไป¹³

7.4 ภูมิประเทศน้ำเค็มเปือกตม

จากภูมิประเทศที่มีความเย็นและเค็ม ทำให้ร่างกายสูญเสียความยืดหยุ่น จึงส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของร่างกายโดยตรง ทำให้มีความแข็งแรงได้ง่าย ธาตุดินจึงต้องพยายามสร้างความแข็งแรงและเพิ่มความอ่อนนุ่มให้สมดุล ทำให้ร่างกายต้องทำงานอย่างหนักในการปรับสมดุลการแข็งอ่อนของธาตุดิน จึงมักมีอาการเจ็บป่วยจากธาตุดินได้ง่าย ทั้งการทำงานที่มากเกินไป การทำงานที่น้อยเกินไป¹³

สรุป

สมุฏฐานการเกิดโรคถือเป็นกุญแจสำคัญในศาสตร์การแพทย์แผนไทย เนื่องจากช่วยให้แพทย์แผนไทยมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับต้นเหตุและปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดโรค แนวคิดนี้เน้นถึงความสำคัญของการรักษาสสมดุลในธรรมชาติของธาตุทั้งสี่ในร่างกาย ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ซึ่งแต่ละธาตุมีบทบาทและหน้าที่เฉพาะในการรักษาความสมดุลของร่างกาย หากธาตุใดธาตุหนึ่งเสียสมดุล ย่อมส่งผลกระทบต่อธาตุอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของการเป็นคู่สมดุลหรือคู่ศัตรู นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยภายนอกหลายประการที่มีอิทธิพลต่อสมดุลของธาตุในร่างกาย เช่น เพศ อายุ ฤดู เวลา และสภาพแวดล้อมของประเทศที่อาศัยอยู่ อิทธิพลเหล่านี้สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในร่างกาย ซึ่งอาจนำไปสู่การเกิดโรคได้ แพทย์แผนไทยจึงจำเป็นต้องมีความรู้และเข้าใจในปัจจัยเหล่านี้อย่างถ่องแท้ โดยศึกษาถึงธรรมชาติของธาตุในแต่ละบุคคล รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลที่อาจทำให้ธาตุลมกำเริบในฤดูฝน หรือธาตุไฟแปรปรวนในฤดูร้อน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อใช้ในการวินิจฉัยโรคและเลือกแนวทางการรักษาที่เหมาะสม เช่น การปรับสมดุลของอาหาร ยา หรือการใช้เทคนิคการบำบัดเฉพาะทาง เช่น การนวด การประคบ หรือการใช้สมุนไพร ดังนั้น การทำความเข้าใจสมุฏฐานการเกิดโรคจึงไม่ใช่เพียงแค่การศึกษา

อาการป่วยเท่านั้น แต่ยังเป็นการมองลึกไปถึงรากฐานของโรค เพื่อสร้างแนวทางการรักษาที่มีประสิทธิภาพสูงสุด และสอดคล้องกับธรรมชาติของผู้ป่วยในแต่ละราย

เอกสารอ้างอิง

1. มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิม. ตำราการแพทย์แผนไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับอนุรักษ์) เล่ม 1 ฉบับชำระ พ.ศ. 2550 เนื่องในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมายุ 80 พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์; 2550.
2. เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ. คู่มือเวชกรรมแผนไทย (พิมพ์ครั้งที่ 1). นนทบุรี: สถาบันแพทย์หญิงเพ็ญภา ทรัพย์เจริญ มูลนิธิการแพทย์แผนไทยพัฒนา; 2559.
3. ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพฯ :นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์; 2556
4. ประพนธ์ เกตุราภาศ. ตำราสมุฏฐานโรคและการวินิจฉัย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อเด็กพิการ; 2555.
5. เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ. ประมวลทฤษฎีการแพทย์แผนไทย เล่มที่ 1 พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; 2537.
6. ยงศักดิ์ ดันติปัญญ, รวงทิพย์ ดันติปัญญ. ตำราพื้นฐานวิชาชีพการแพทย์แผนไทย เล่ม 1 วิชาปรัชญาและพื้นฐานการแพทย์แผนไทย. สมุทรสาคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด; 2561.
7. สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโสมณะ รัตน (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: บริษัทธนาพรศ จำกัด; 2554.
8. คณะอนุกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย. พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย (1). วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. 2550;5(1):78-85.
9. คมสัน ทินกร ณ อยุธยา. หลักทฤษฎีการแพทย์แผนไทย. คู่มือการใช้ยาแผนไทย และยาในบัญชียาหลักแห่งชาติ (พิมพ์ครั้งที่ 1). นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2558.
10. มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิม อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภัจ). ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) ฉบับพัฒนาตอนที่ 2 (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์; 2555.
11. มูลนิธิเพื่อเด็กพิการ. การตรวจวินิจฉัยโรคด้วยเส้นสืบ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อเด็กพิการ; 2555.
12. กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข. องค์ความรู้การแพทย์แผนไทยสำหรับประชาชน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; 2552.
13. กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. คู่มือการใช้ยาแผนไทยและยาในบัญชียาหลักแห่งชาติ. ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2558.
14. มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา. ตำราความเจ็บปวด (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา; 2561.